

SHAVKAT RAHMON SHE'RIYATIDA KO'P MA'NOLI SO'ZLAR

**D. JUMAYEVA – BuxDU o`zbek filologiyasi kafedrası
o`zbek tilshunosligi mutaxassisligi II bosqich magistranti**

Shavkat Rahmon she'riyatida ko'p ma'noli so'zlar o'ziga xos o'ringa ega. Shoir o'z misralarida so'zning turli ma'no qirrasini, so'z ma'nosining ko'lamini va qurshovini alohida noziklik bilan qo'llaydi. Ayniqsa, shoir qo'llagan metaforalar diqqatga sazovor. Metafora poeziyada, albatta, yangilik emas. Lekin u har bir iste'dodli shoirda o'ziga xos jilvalarda namoyon bo'ladi. Shavkat Rahmon metaforalarining o'ziga xosligi ularning qamrovida va mavzuga mayin, tabiiy romantik ohangdoshligida. Unda ayrim obrazlargina emas, balki butun she'r metafora harakatiga quriladi, metafora poetik tilga, obraz mantig'iga, she'riy tafakkur boyligiga aylanadi.

*Odamlar **qaynagan** katta shaharda*

Odamlarni sog'inib yursang [1, 243]

Ushbu misrada **qaynagan** so'zi ko'chma ma'noda qo'llangan. Bosh ma'noda *qaynamoq* so'zi "kuchli issiqdan ko'pirib, bug'lanib, vaqirlab turmoq" ma'nosini bildiradi. *Suv qaynadi. Qozonda sho'rva qaynamoqda* birikuvlarida o'z ma'nosida qo'llangan. *Qaynamoq* so'zining "otilib chiqmoq; pishqirmoq, ko'pirib toshmoq; hayajonlanmoq, qizg'in yoki bezovta harakatga kelmoq; jo'sh urmoq, qizib avjga chiqmoq" kabi ko'chma ma'nosi bosh ma'nodan o'sib chiqqan. Bu ma'nodan yana boshqa ko'chma ma'no shu harakatga nisbiy o'xshashlik asosida "g'ujg'on o'ynamoq, ko'p miqdorda tiqilib ketmoq" ma'nosi o'sib chiqqan. *Odamlar qaynagani* birikuvida ham *qaynagan* so'zi shu ko'chma ma'noda qo'llangan.

Metaforaning yuzaga kelishida obyektiv va subyektiv borliqdagi narsalar orasida o'xshashlikning lisoniy aksi bo'lishi mutunosib semalar asosida bir narsa nomining ikkinchi bir narsa nomi o'rniga qo'llanishi muhim ahamiyatga egadir. Metafora obyektiv va subyektiv borliqdagi o'xshashlikning lisoniy aksi bo'lmish narsa nomining ikkinchi bir narsa nomi o'rnida qo'llanishidir [2].

Kun tovlanib

aylanar ekan,

ranglari-la bog'lab ko'zimni,

g'o'zallarning qulog'in tergan

qizlar aro ko'rdim o'zimni. [1, 261]

Quloq leksemasi bosh ma'noda "*eshitish organi va uning tashqi qismi*" [3, 616] ma'nosini ifodalaydi. *Odamning qulog'i, quloq pardasi* birikuvida o'z ma'nosida qo'llangan. Quloq so'zi "*bazi narsalarning ushlash, ilib qo'yish yoki burab ishga tushirish, sozlash uchun xizmat qiladigan qismi*" ma'nosida ham ishlatiladi. **G'o'zallarning qulog'i** birikmasi so'zlashuv tiliga xos bo'lib, "*o'simlikning barg yoki nihol yozadigan yeri; dastlabki niholcha, bargcha*" ma'nosida qo'llanilgan.

Endi qo'nim topmay bog'chalarida

mo'min *musichalar,*

ko'rkam kaptarlar –

ochiq derazamning tokchalarida

majlis qiladigan bo'ldi haftalab [1, 262]

Mo'min musichalar birikmasidagi *mo'min* so'zining ma'nosi metafora usuli bilan ko'chgan. *Mo'min* so'zining bosh "*ollohning borligiga iqror bo'lgan, imon keltirgan kishi; musulmon*" [3, 490] ma'nosidan "*yuvosh, beozor*" ma'nosi o'sib chiqqan. Bu o'rinda beozor jonivorlar bo'lmish musichaga nisbatan "*mo'min*"lik xususiyati ko'chirilgan.

Yuqorida insonga xos xususiyatlarni narsa va hodisalarga ko'chirilgan o'rinlarni ko'rdik, quyida jonsiz predmetlarni inson a'zolariga qiyoslagan o'rinlarini kuzatamiz:

Erk-u muhabbatning muxtor elchisi –

yotmasman tuproqqa do'nib, tinchlanib ,

jasadim tirikdir yorug' dunyoda,

oyning sinig'iday chaqnar **sinchlarim** [1, 247]

Sinch leksemasi binokorlikka oid termin "*devorning taglik yog'och bilan sarrovi o'rtasiga qadalgan yog'ochlar*" [3, 53]. Ushbu she'rning "*oyning sinig'iday chaqnar sinchlarim*" misrasi betakror metafora asosida yuzaga kelgan bo'lib, inson

tanasining tayanch a'zolari "*sinch*"ga qiyoslangan. Shoir ijodida metaforaning turli xil ko'rinishlari uchraydi:

G'ildiraklar izlarin tun

yashirgan choq qayta-qayta

foniy dunyo g'am-g'ussasin

to'qib kuylar bolakaylar [1,117]

Ushbu misrada ***to'qiydi*** so'zi ko'chma ma'noda qo'llangan. Bosh ma'noda *to'qimoq* so'zi "gazmol yoki buyum yasamoq, tayyorlamoq" [3, 257] ma'nosini bildiradi. *Chit to'qimoq, savat to'qimoq* birikuvlarida o'z ma'nosida qo'llangan. To'qimoq so'zining "*ijod qilmoq; yozmoq; bastalamoq*" kabi ko'chma ma'nosi bosh ma'nodan o'sib chiqqan. Bu ma'nodan yana boshqa ko'chma ma'no shu harakatga nisbiy o'xshashlik asosida "*yo'q yerdan uydirib chiqarmoq, uydirmoq*" ma'nosi o'sib chiqqan. *To'qib kuylar* birikuvida ham *to'qiydi* so'zi shu ko'chma ma'noda qo'llangan. Bu misrada ma'no ko'chishning metafora usulidan o'rinli foydalanilgan.

Metonimiya (yunoncha: metonimia – qayta nomlash) yo'li bilan ma'no ko'chirilishi hisoblanadi. Bunday ko'chirilish narsa-buyum yoki hodisaning o'zaro aloqadorligiga asoslanadi [5, 110].

Metonimiya ham yangi ma'no hosil qilish jarayoni va bu jarayon natijasining barqarorligiga ko'ra lison va nutqqa dahldor hodisa. Boshqacha aytganda, metonimik hosila ma'no sof nutqiy yoki lisoniy bo'lishi mumkin.

Notiqlar esdalik aytar avlodga:

bir payt, azizlarim,

Masko'p orqali

Borib kelar edik qo'shni **afg'onga** [1, 321]

Metonimiyaning yana bir turi narsa-buyumning nomi bilan shu narsa-buyumning hosila ma'nosi ataladi.

Afg'on leksemasi I. "*Afg'onistonning tub aholisini tashkil etuvchi xalq (millat)ning nomi*" [3, 64] ma'nosini anglatadi. Afg'on so'zi maskur misrada Afg'oniston mamlakati ma'nosida qo'llangan.

Masko'p leksemasi orqali esa butun bir hokimiyatni nazarda tutgan, bu o'rinda shoir varvarizmga asoslangan ma'no ko'chishidan foydalanib, betakror misralar yaratgan.

Qo'rqoq **oylab**, yillab,
hatto bir umr
ko'z-ko'zlab ming turlik suvratlarini,
eng nozik – eng ojiz joyingni ko'zlar,
ojiz joying esa kuraklaringdir. [1, 249]

Oy *“quyosh nur olib yog'du sochuvchi samoviy jismi. ”* [4, 526]. Ushbu o'rinda metonimiyaning yana bir turi: narsa-buyumga asoslangan o'lchov birligi bo'lib xizmat qilgan [6, 58].

Mazkur banddagi **oy** so'zi *“astronomik yilning o'n ikkidan biriga – oyning Quyosh atrofidan bir marta aylanib chiqish muddatiga yaqin vaqt oralig'i”* [4, 526-bet] ma'nosidagi ko'chma (metonimik) ma'noda kelmoqda .

Shavkat Rahmon she'rlarida ko'p ma'nolilik hodisasidan mahorat bilan foydalanib, ma'no ko'chishning barcha usullarini ustalik bilan qo'llab, she'rlarida o'ziga xos mazmundorlik, joziba va ta'sirchanlikni ta'minlagan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shavkat Rahmon Saylanma. Toshkent, “Sharq”, 1997.
2. Qobiljonova G. Metafora mohiyati. “O'zbek tili va adabiyoti” jurnali. 2007.6-son .
3. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Икки томлик. 2-том. Москва, “Рус тили”, 1981, 616-б.
4. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Икки томлик. 1-том. Москва, “Рус тили”, 1981, 490-б.
5. Sayfullayeva R va boshqalar. Hozirgi o'zbek adabiy tili .Toshkent: 2009.110-bet.
6. Rahmatullayev Sh . Hozirgi adabiy o'zbek tili. Toshkent, 2006. 58-bet.